

АРУЗШУНОСЛИК — аруз шеърий тизими хусусиятларини тадқиқ қилувчи адабиётшунослик соҳаси. Аруз тизими ҳақида илк тадқиқот араб шоири ва адабиётшуноси Халил ибн Аҳмад каламига мансуб бўлиб, «Ал-аруз» деб аталади. Шунингдек, Ибн Усмон Мазиний, Имом Аҳмад ибн Абдураббих, Ибн ал-Хатиб ат-Табризий, Зиёвуддин Абул Жайш ал-Хазражий каби араб олимлари ҳам аруз шеърий тизими назарий масалалари хусусида изланишлар олиб борганлар. Аруз тизими ҳақида, айниқса, форс-тожик адабиётшунослари кўплаб илмий асарлар битдилар. Форс-тожик арузшунослигини Мавлоно Юсуф Нишобурий (X аср) бошлаб берган. Кейинчалик бу фан Рашиддин Ватвот (XIII аср)нинг «Хадойик ус-сехр», Шамс Кайс (XIII аср)нинг «Ал-мўъжам фи меъёр ашъор ал-ажам», Насриддин Тусий (XIV аср)нинг «Меъёр ул-ашъор», Салмон Савожий (XIV аср)нинг «Касидатун мануот ал-аруз», Абдурахмон Жомий (XV аср)нинг «Рисолаи аруз» асарлари хисобига бойиди ва такомиллашди. Туркий халқлар орасидан етишиб чиккан алломалар ҳам аруз илми тараккиётига сезиларли ҳисса қўшдилар. Машхур файласуф Абу Носир Форобий (X аср), Абу Али ибн Сино X-XI асрлар), Абул Косим Замахшарий (XI-XII асрлар), Абу Яъқуб Юсуф ибн Абубакр Саккокий (XII-XIII асрлар) ўзларининг араб ва форс тилларида битилган илмий асарлари билан нафақат араб ва форс, балки туркий аруз тараккиётига ҳам ҳисса қўшдилар. Шайх Аҳмад Тарозийнинг «Фунун ул-балого» асари туркий аруз илмининг илк сарчашмаси хисобланади. Алишер Навоийнинг «Мезон ул-авзон» асари бу соҳадаги йирик тадқиқотлардан биридир. Улуг шоир ушбу китобида арузнинг умумий қоидалари, бахр ва вазнлари турларини туркий тилда муфассал баён қилиб қолмасдан, туркий халқ оғзаки ижоди намуналарининг қиёсий таҳлили орқали бармоқ вазни асосларини ҳам белгилаб берди. Ўзбек арузшунослиги тараккиётида Захириддин Мухаммад Бобурнинг «Мухтасар» деб номланган йирик ҳажмли тадқиқоти ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бобур туркий аруз ўлчови имкониятларининг ниҳоятда кенглигини таъкидлаш мақсадида шеъриятимизда қўлланилиши мумкин бўлган 537 та вазнни (улардан 400 га яқини мутлақо янги, Бобур томонидан кашф этилган ўлчовлар) санаб ўтиб, улардан ҳар бирига бир байтдан мисоллар келтиради. XIX аср охириларида шоир Зокиржон Фуркат ҳам аруз ҳақида илмий рисола битган. Хозирча нашр қилинмаган ушбу рисола ни профессор Г.Каримов Остроумов фондидан топган эдилар. Фуркат ушбу мўъжаз (16 бетлик) асарида ўзбек шеъриятида фаол қўлланиладиган 55 вазн ҳақида маълумот берган. XX асрда аруз илмига кизикиш янада кучайди: 1936 йилда Фитрат яратган «Аруз ҳақида» рисола чоп этилди; 1948 йили адабиётшунос олим С.Мирзаев «Навоий арузи» мавзусида номзодлик диссертациясини ёклади; 1972 йилда Алибек Рустамовнинг «Аруз ҳақида сухбатлар» рисоласи эълон қилинди; 1985 йилда У.Тўйчиев «Ўзбек поэзиясида аруз системаси» мавзусида монография нашр қилди. Муस्ताқиллик йилларида аруз шеърий системасида ижод қилувчи шоирлар сафи ортиб бораётгани адабиётшуносликда ҳам ўз инъикосини топмоқда. Кейинги йиллар ичида профессор А.Ҳожиаҳмедов «Аруз назарияси асослари», «Ўзбек арузи лугати», «Навоий арузи нафосати» каби китоблар яратди; С.Рўзимбоев каламига мансуб «Аруздан сабоқлар», А.Аъзамовнинг «Аруз», А.Абдурахмоновнинг «Аруз илмидан сабоқлар» асарлари яратилди. Шунингдек, умумтаълим мактаблари, академик лицей, касб-хунар коллежлари ва олий таълим муассасалари талабалари учун чиқарилаётган дарслик ва

Ўқув кўлланмаларда мумтоз адабиёт намуналарини ўрганиш жараёни билан боғлиқ равишда аруз шеърий тизимининг назарий масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Арабий аруз араб тилининг алифбоси, фонетикаси, имлоси ва орфоэпияси қонуниятлари асосида ҳосил бўлган ҳодисалигига қарамай, араб графика асосидаги ёзувда битилган шеърий асарларни ўрганувчи туркий арузшунослик билан кўпгина умумийликларга эгадир. Аммо кирил ва латин графикаси асосидаги замонавий ўзбек ёзувидаги матнларга арузшуносликнинг барча қоидаларини ҳам татбиқ қилиб бўлавермаслиги, миллий шеъриятда ўз аксини топган ўзбек тилининг ўзига хос хусусиятлари замонавий арузшунослик олдига истилохий вазифалар қўяди.